

NIEUWSBRIEF 110

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, september 2004

Van het bestuur

– De alweer vijfde Boekkunstbeurs wordt dit jaar gehouden op 20 en 21 november in de Pieterskerk te Leiden. Voor het eerst zal ook Nederlandse Vereniging voor Ex libris en andere Kleingrafiek deelnemen. Een aantal boekkunstenaars is uitgenodigd acte de présence te geven.

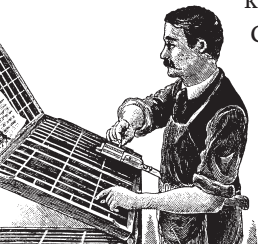
Aangesloten bij de stichting die een stand willen hebben kunnen dit, met eventuele bijzondere wensen zoals bijvoorbeeld een staand schot, alvast doorgeven aan Jan Keijser, Leide Slootweg 4, 2481 KH te Woubrugge (Avalonpers@cs.com)

– Op 28 oktober vindt de uitreiking plaats van twee boekwerken, te weten de *Boekagenda* en *Bulletin 25* van onze stichting getiteld ‘De toekomst van het grafisch verleden’. Dit laatste boek is een bewerking van de vier lezingen die Gerard Post van der Molen hield in Teyler’s Museum, aangevuld met een grondige inventarisatie van grafische musea en werkplaatsen in Nederland. Alle contribuanten kunnen de *Boekagenda* met korting kopen en ontvangen hiervoor een intekenformulier. *Bulletin 25* wordt gefinancierd door onze stichting. Alle contribuanten ontvangen dus een exemplaar en ook de medewerkers van de musea zal een exemplaar worden geschonken. Kern van het *Bulletin* is de oproep aan alle betrokkenen om nauwer samen te gaan werken. De bijeenkomst wordt gehouden in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, aanvang 15.00 uur. Een uitnodiging hiervoor zal nog worden verstuurd.

– Een dag later, op 29 oktober, vindt de eerste feestelijke presentatie plaats van *Mooi Marginaal* in de Statenzaal te Haarlem. Mooi Marginaal is een initiatief van het Haarlemse genootschap Het Beschreven Blad. Om het jaar zal een deskundige jury de vijftig mooiste inzendingen selecteren. Ook voor deze bijeenkomst ontvangt u t.z.t. een uitnodiging.

Helaas was het niet mogelijk deze twee gebeurtenissen wat gespreid te laten plaatsvinden. Toch hopen wij dat velen beide activiteiten zullen bijwonen. Bij Mooi Marginaal verschijnt een catalogus en ook deze krijgt u toegezonden. De door de jury uitgekozen drukwerken zullen op diverse plaatsen in Nederland te bewonderen zijn.

– Ingesloten bij deze *Nieuwsbrief* treft u een voor drukkers buitengewoon aanlokkelijk aanbod aan van het Museum Stichting Lettergieten te Westzaan. Graag roepen wij u op dit museum eens te bezoeken. Dit kan iedere donderdag tussen 10.00 en 15.00 uur en tijdens de halfjaarlijkse open dagen. De eerstvolgende open dag is zaterdag 25 september a.s.

Wellicht ten overvloede wijzen wij u er op dat dit museum van levensbelang is willen wij in de toekomst kunnen blijven beschikken over letters.

Oproepen en mededelingen

Einde

Tijdens 'Open Ateliers' in de Nieuwmarkt te Amsterdam is er op zaterdag 2 en zondag 3 oktober van 12 tot 18 uur de mogelijkheid op de Recht Boomssloot 63 het glas te heffen op het einde van 23 jaar boekdrukkunst op die plek.

Alex Barbaix

Bij het omslag

Het omslag van deze nieuwsbrief is verzorgd door onze contribuant Jan Sonntag, een boekdrukkende letterontwerper. Zijn letterontwerp Hildegard is onlangs bekroond. U treft een presentatie aan op de bladzijden 10-17.

Zie ook op www.sonntag.nl.

Margedrukkers...

... brengen hun werk in Gouda al bijna 5 jaar met redelijk succes onder de aandacht van het publiek. Bij boekhandel Verkaaik aan de Lange Tiendeweg 35 te Gouda is daarvoor 'In de kolofon' opgericht. In de prachtig winkel is een kast en een wand vrijgemaakt om bibliotheek werk (zowel boeken als prenten) aan te bieden.

De werkstukken moeten voldoen aan het uitgangspunt, dat ze *zowel beeld als tekst bevatten*.

Twee keer per jaar (voor- en najaar) houden we ook nog een publieke presentatie van de nieuwste werkstukken die zijn binnen gekomen.

Wij doen dit op consignatie-basis, waarbij door boekhandel Verkaaik en door ons geen korting of i.d. op de verkoopprijs wordt bedongen. De verrekening van verkochte werkstukken zal, om tijd en kosten te besparen, zoveel mogelijk tijdens de Margemarkt in de Pieterskerk te Leiden plaatsvinden.

Nieuw werk kan worden opgestuurd of in Leiden in ontvangst worden genomen en niet verkocht werk wordt dan geretourneerd.

Inez Meter (Oosthaven 69, 2801 PG Gouda, telefoon 0182-513441)

Peter Hendriks (Anna van Hensbeeksingel 84, 2803 LJ Gouda, telefoon/fax 0182-529355, e-mail hendriks@planet.nl)

Boekenpost

Janneke van der Veer heeft voor het komende nummer (73) van *Boekenpost* Hans Horn en anderen van en rond het Grafisch Centrum Groningen geïnterviewd ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van dat centrum. In nummer 72 heeft zij aandacht besteed aan het 25-jarig jubileum van De Ammoniet.

Mocht je ook geïnteresseerd zijn in een artikel over jouw pers of wil je eigen werk gerecenseerd willen hebben door Janneke, dan kun je haar bellen (0570-629343), schrijven en/of een recensie-exemplaar sturen: Janneke van der Veer, Oerdijk 1-C, 7433 AE Schalkhaar. Je kunt haar ook per e-mail bereiken: j.vanderveer@wxs.nl

Gill postzegel

De Royal Society of Arts (RSA), voluit *The Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures & Commerce*, is zo'n fijne, typisch Engelse organisatie. Opgericht in 1754 door William Shipley, had de RSA als doel 'to embolden enterprise, enlarge science, refine arts, improve our manufactures and extend our commerce'. De tegenwoordige doelstellingen van de RSA klinken heel wat wolliger: 'The RSA runs a programme of projects and lectures based around five manifesto challenges: encouraging enterprise; moving towards a zero waste society; fostering resilient communities; developing a capable population; and advancing global citizenship.' Prominente leden in de begintijd waren Benjamin Franklin en Samuel Johnson. Inspiratie was de *Society for improving Husbandry, Manufactures and other useful Arts*, opgericht in Dublin in 1731.

Belangrijke wapenfeiten: de aanplant van 50 miljoen bomen vanaf 1758 om de vergaande ontbossing tegen te gaan, en de Great Exhibition van 1851. In de 18e en 19e eeuw reikte de RSA medailles uit, en in het meer recente verleden prachtige eretitels als 'Royal Designer for Industry'.

Om het 250-jarig bestaan van de RSA luister bij te zetten is een serie van zes postzegels uitgebracht, waarvan er een-tje (die van 57 pence) aan Eric Gill is gewijd, een van de eerste Royal Designers.

Datum van uitgifte is 10 augustus 2004. De zegels zijn in offset gedrukt door Wall Security Printers, en ontworpen door Derek Birdsall.

Sander Pinkse

Gray Printers en Robert Smail's Printing Works

Iedere Ier, zo lijkt het, bezit tegenwoordig een klein graafmachientje. Hij graaft daarmee een kuil, stort die vol steenslag en bouwt een huis. Voor dat huis een asfalt oprijlaan, een stenen afscheiding en nog meer asfalt. Wat oud is wordt tegenwoordig gelijk opgeruimd, waarschijnlijk weer met behulp van dat graafmachientje. Is er daarom op het hele eiland maar één drukkerijmuseum?

Het regent natuurlijk in Strabane, Noord Ierland, waar Gray Printers Museum achter een oude winkelgevel in de hoofdstraat ligt. Er staat een kinderfiets in de etalage, blikvanger voor een tentoonstelling over transport, want het gebouw herbergt ook het plaatselijk museum. Achterin het gebouw zit een bleke jongeman te wachten op bezoekers. Zolang die er niet zijn doet hij – niets. De twee bezoekers uit Engeland en Nederland zijn de eerste in veertien dagen. Dat brengt het maand-totaal op vier à vijf. De negentiende-eeuwse drukkerij, die nog in de jaren dertig van de vorige eeuw in gebruik was, ligt achter een binnenplaats op de eerste verdieping van een oud gebouw. Er staan een grote Columbian pers (bijna compleet), een kleine Albion (idem) en drie Cropper trapdegels: alleen de kleinste is gebruiksklaar, aan de andere twee ontbreken de inktrollen. Toch zijn die twee interessant: in de roterende inktplaat zitten drie kleine schijven die eveneens draaien, om de inkt nog beter te verdelen. De bleke jongeman toont enige belangstelling voor iets waar hij nog nooit naar heeft gekeken. Verder bevat de ruimte een kleine hoeveelheid afgereden loodletter en houten letter in rekken langs de muur. Soms worden er drukdemonstraties gegeven (maar voor wie?); de drukker is evenwel een vakbondsmen en moet betaald worden door een museum zonder bezoekers.

Onder de drukkerij wordt een diavoorstelling gegeven over John Dunlap uit Strabane die in 1757 naar Amerika werd gestuurd, en die in 1776 de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring drukte. Het is duidelijk dat Gray Printers Museum vooral bezoek van Amerikanen verwacht, die dit jaar thuis zijn gebleven. De bleke jongeman brengt thee en koekjes.

Het souvenirboekje is een aanfluiting voor iedere drukker en ontwerper, met weinig informatie en veel artistieke halve foto's. Als de twee bezoekers weer de regen ingaan, zit de bleke jongeman weer achter zijn tafeltje. De werkloosheid in de omgeving is hoog.

Wat een verschil met Robert Smail's Printing Works (sinds 1857) in Innerleithen, Schotland. Zeker, het museum ligt in een gebied dat door veel meer toeristen wordt bezocht, ten zuiden van Edinburgh en nabij Abbotsford, het huis waar Walter Scott zich het graf in schreef. Maar hier wordt gewerkt! Het souvenirboekje bevat oude

foto's, afbeeldingen van oud drukwerk en een overzichtstekening van de drukkerij. In de winkel koop je herdrukken van honderd jaar oude kalenders met aangepast jaartal en typografische briefkaarten.

De zetterij, op de bovenverdieping, bevat bij mijn twee bezoeken in de afgelopen jaren slechts een zetter. De enthousiaste jongedame vervaardigt nog commercieel handzetsel, geeft demonstraties voor jonge bezoekers ('zet je eigen naam') en poogt met een stukje blik een accent voor een onderkast e te maken. Ook hier is het materiaal oud en versleten, maar jarenlang is het gebruikt voor plaatselijke krantjes en handelsdrukwerk. Drukproeven worden op een Washington handpers gemaakt. Tot 1930 werden de persen in de drukkerij door waterkracht aangedreven, waarna een gasmotor werd geïnstalleerd. Tegenwoordig beschikt men over vier degelpersen, waaronder een Falcon met halfautomatische inleg, een enorme Wharfedale 'Reliance' stopcilinderpers en natuurlijk een Heidelberg degel, waarop het meeste drukwerk gemaakt wordt. De drukker demonstreert met genoegen hoe de grote vellen voor posters door de Wharfedale gaan.

Bezoekers worden hier achter een hekje gehouden: Smail's is een werkende drukkerij. Maar een Nederlandse collega die tegen sluitingstijd nog eens nauwkeurig naar de machines wil kijken is altijd welkom.

Hans van Eijk

Hubbard Type Foundry

Ook in Engeland wordt nog op diverse plaatsen Monotype-letter gegoten, en niet alleen door hobbyisten. Brian Hubbard verdient er zijn brood mee. Het onderstaande komt van zijn website (www.hubbardtypefoundry.com), waar ook PDF's zijn te vinden met een overzicht van de indrukwekkende voorraad matrijzen.

Brian Hubbard, master printer has been a hot-metal typesetter for the past 45 years. Trained as a Monotype keyboard/caster/super caster mechanic, after serving an eight year apprenticeship in print, attending technical colleges and schools of printing as well as receiving further training by 'Monotype' in the maintenance, rebuilding and repairing of moulds in the Mould Room at Salfords.

Brian is a fully qualified Monotype instructor with many years experience teaching how to operate keyboard/caster/super caster and instructs pupils on a one-to-one basis only. Instruction is given on the routine maintenance of all Monotype machines, as well as showing the students how to dismantle, clean and completely reassemble the range of moulds that Monotype manufactured.

A one week course is offered specializing in the successful casting of high quality composition and display type with all the respective machine changeovers for the different functions of the composition/super caster and sorting out all the pro-

blems and pitfalls encountered with composition and super casters resulting from incorrectly adjusted pump mechanisms.

Hubbard Type Foundry has three composition and three super casters fully operational and can cast type from 4,5 to 72 point, and has moulds for casting the old Imperial type sizes and Didot continental type sizes.

Hubbard Type Foundry has pneumatic keyboards as well as the Monotype 272 computerised system with the 31-channel punch, also the Monotype 572 system which was a later system Monotype produced for hot-metal typesetting up to 24 point.

As Hubbard Type Foundry has the Monotype 272 and 572 systems, any matrix case arrangement can be programmed into the system to typeset any typeface and produce 31-channel punch tape if no keybars are available for the standard pneumatic keyboard and forward the typesetting 'spools' for casting on the customer's composition caster. A course is available instructing all the changeovers required for 'large type composition', sizes from 16 point up to 24 point.

A large range of letterpress type is available 'off-the-shelf' for immediate despatch to customers requiring type for hot foil blocking and letterpress printing. Typefaces, if not 'on the shelf', can be cast to order, generally within 4 days.

A large range of foreign languages is also available, Greek, Russian, Hebrew to name just a few, together with a large range of European accents in many faces.

Hubbard Type Foundry, Unit 21, Cornish Way, Lyngate Industrial Estate, North Walsham, Norfolk NR28 0AW, telefoon/fax +44-1692 405479, website: www.hubbardtypefoundry.com, e-mail: hubbardtypefoundry@btopenworld.com

Monotype in het Ecomusee in Genève

In een vorige nieuwsbrief stond het uitgebreid aangekondigd: het Ecomusee in Genève Zwitserland bestaat dit jaar 25 jaar, en voorwaar dat is gevierd. Met een feestelijke opening van het opgeknapte gebouw op 12 juni jongstleden. De vele genodigden en hoogwaardigheids bekleeders uit Zwitserland en Frankrijk, die waren gekomen, konden genieten van de vele demonstraties op de machines van het Ecomusee. Die zaterdag werd besloten met een feestmaaltijd en een voorstelling van een theatergroep.

De zondag daarop ging het feest gewoon door, enkel was er meer tijd voor uitleg en

was de sfeer wat informeler. De week erna, kon er als centrale activiteit een hele week naar hartelust gesleuteld aan de drie Monotype gietmachines en de vele keyboards.

Niet minder dan twintig mensen waren van heinde en ver gekomen om dit alles mee te maken. Een van hen had er vliegreis van 26 uur voor over, want in het verre Australië, waar hij woont, is er werkelijk niemand meer die hem daarbij wil of kan helpen.

Een beetje Babylonië was het wel, zoveel nationaliteiten en talen. Niet iedereen verstond voldoende Frans of Engels. Maar wonderlijk genoeg bleek dat geen enkele belemmering bij het werken en sleutelen aan de machines. Echt dan vielen alle taalbarrières weg. Wanneer het echt nodig was, dan werd er met overgave getolkt. Vertegenwoordigers waren er uit Amerika, Australië, België, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Duitsland, Polen, Zwitserland. Vreemd genoeg was ik de enige Hollander. Het stond echt aangekondigd: geen kosten voor logies of eten. Enkel de reiskosten waren voor rekening van de deelnemers. Het eten was voortreffelijk, het onderdak misschien wat spartaans, maar gerieflijk en atoombom-proof, en een onuitputtelijke hoeveelheid wijn hielp bij de verbroedering en het smeren van de kelen.

De Monotypes staan in de kelder opgesteld, erg ruim met meer dan voldoende licht boven de machines. Reserveonderdelen genoeg, matrijzen genoeg. Voorwaar een prima accommodatie.

Maar dat geldt voor heel dit museum. Alle persen en machines staan gebruiksklaar voor u gereed. Je mag er aankomen, en mee werken. Heel wat anders dan al die grafische musea, waar de machines enkel bewonderd mogen worden, onaangeraakt blijven, en zeker vooral niet mogen draaien. Als ze al zouden kunnen draaien...

Mocht u nog eens het Ecomusee bezoeken, op u wachten daar:

- 1 Supra, 2 zetselgietmachines
- 2 keyboards
- 3 Linotypes
- 3 Ludlows met een heleboel matrijzen
- 1 Johannisberger stopcilinder
- 1 litho-handpers Krause
- 1 litho-snelpers
- 1 Stanhope ijzeren handpers
- 8 of 9 FAG-proefpersen (1 met verstelbaar bed)
- etspersen
- panthografen
- een volledige uitrusting voor cliché's maken
- foliepersen en meer voor boekbinden.

en nog veel meer.

De week werd besloten met een bezoek aan een aantal musea, waaronder het Bodmer-instituut. Een korte busreis bracht ons naar deze geweldige bibliotheek waar vele zeer zeldzame en kostbare incunabelen en eerste drukken van wereldberoemde boeken en auteurs zijn samengebracht.

Na een persoonlijke rondleiding door de conservator, kregen we bij bijzondere gunst ook de kans een aantal originelen van dichtbij te bekijken en zelfs in de handen nemen. Zoals de zeldzame eerste drukken van Dante's Divina Comedia, een aantal Venetiaanse incunabelen, en een prachtige foliant gedrukt door de grote meester en lettersnijder Bodoni himself.

Na twee weken vol Monotype en Genève, neem ik op 21 juni afscheid van m'n nieuwe vrienden en m'n Australische vriend, de wagen vol met Monotype-spullen. Daarvoor heb ik nog wel even moeten praten om ze weer mee terug de grens naar de EU over te krijgen.

Het is me daar zeer goed bevallen, en ik ga zeker nog dit jaar een keer terug.

John Cornelisse, Enkidu-Pers

Twee onafhankelijk kranten: Down Recorder en Mourne Observer

De politiebureaus in Noord-Ierland gaan schuil achter een metershoge betonnen muur, waarop een even hoge afrastering met prikkeldraad en bewakingscamera's; ze zijn ook meestal gesloten. Het is een erfenis uit de woelige jaren zestig en zeventig. In Downpatrick gaat het politiebureau geheel schuil achter beton en staal. Maar dertig, vijfendertig jaar geleden was hier toch een drukkerij aan het einde van de hoofdstraat? Met oud materiaal dat, zei men, bestemd was om in een museum opgenomen te worden. In 2004 is de drukkerij er niet meer en we gaan op speurtocht om erachter te komen wat er met het materiaal is gebeurd. Het plaatselijk inlichtingenbureau luistert geïnteresseerd, maar weet ons alleen naar de bibliotheek te sturen, waar men alleen maar weet dat er een kleine krant in de stad bestaat: misschien kunnen ze ons daar helpen.

De Down Recorder is gevestigd in een lichtgeel gebouw op de scherpe hoek van twee straten in het centrum. Natuurlijk wordt het moderne drukwerk elders in een fabriek gemaakt, zodat men de helft van het gebouw heeft kunnen verhuren. De dame van de receptie is een expert in het afpoeieren van klanten met lastige vragen, maar na aandringen verschijnt toch de directeur, Mr Norman (Crichton). In zijn kleine kantoor ratelt een ouderwetse printer meters kettingformulieren af, zodat de helft van wat hij zegt mij ontgaat. 'Nog veertig seconden, dat is het gebeurd' –

de seconden duren heel lang in Downpatrick. Mr Norman is de vijfde generatie kranteneigenaren – de zesde is een week geleden geboren – van een krant die in 1836 is begonnen. ‘Een van slechts drie nog onafhankelijke weekbladen’. Bij het 150-jarig bestaan is een ‘souvenir magazine’ verschenen, maar toen was de tijd van loodzetsel en oude machines allang voorbij en werd de krant met enkele andere bladen zestig kilometer verder gedrukt op een offsetpers in Portadown. Nu bedraagt de oplage iets meer dan 13.000 exemplaren.

Inderdaad, het geheugen werkt nog: de drukkerij was vroeger aan het einde van de hoofdstraat gevestigd, een foto in het jubileumblad bewijst het. Maar er is nooit een drukkerijmuseum gekomen; in het gebouw zit nu een makelaar. Is er nog iets van het oude materiaal bewaard gebleven? De redactie werkt aan de volgende woensdagkrant aan tafels en bureaus die duidelijk van oude zetmeubelen gemaakt zijn. Onderin het gebouw staat de enige oude machine die deze eeuw heeft gehaald, een Linotype uit de vroege jaren vijftig. En zodra de ruimte opgeëist wordt, zal ook deze machine verdwijnen.

Twintig kilometer naar het zuiden, in Newcastle, zit nog een kleine krant, de Mourne Observer and County Down News met ongeveer 12.000 exemplaren per week. Na de eerste hindernis aan de balie verschijnt ook hier de directeur, enthousiast dat er iemand naar de geschiedenis van de krant vraagt. De Mourne Observer is nog relatief jong en werd in 1949 door de vader van de huidige eigenaar begonnen, nadat de oorlogsrantsoenering van papier was opgeheven. Hier is men op een gegeven ogenblik van loodzetsel direct naar computerzetsel overgestapt; de Down Recorder heeft ook nog een Monophoto gehad. En ook hier is iets van het verleden bewaard. Achter in het gebouw staat weer een Linotype, ditmaal met extra matrijzen en enkele kasten loodletter, type Volta of Orator extra vet. Er zijn nog galeien vol staand zetsel, galeien met in de opstaande randen twee inkepingen bij de open zijde, waarin een balkje past zodat het zetsel er niet af kan vallen. De loodoven is al jarenlang tot de nok gevuld. En dan zijn er ook nog twee flinke krantenpersen. De aandrijfkettingen met enorme schakels staan al jaren stil; er zit nog een papierrol (slechts 60 cm breed) op een machine. Maar de inktrollen druipen op het blanke metaal en ook deze mastodonten zullen binnenkort verdwijnen. Het streekmuseum in Downpatrick, in de oude gevangenis, heeft nauwelijks genoeg materiaal om zichzelf te rechtvaardigen – hier zitten bleke jongedames voor zich uit te staren en te wachten op die een à twee bezoekers per week.

's Avonds zakken de stalen rolluiken voor de winkelruiten van Downpatrick. Boven op de heuvel ligt St Patrick, beschermheilige van Ierland, onder een enorm rotsblok in het gezelschap van twee andere heiligen, en doet ook al niets. Hij zal er ook niet zo snel onder vandaan komen, want het rotsblok ligt tegenwoordig in een bed van beton en steen; de goede gevers van het beton liggen zelf in hun familiegraf vlak voor de voeten van Patrick.

Hans van Eijk

Techniek

Enige ervaringen met het tube-inksysteem van Van Son

Een tijdje geleden werd er min of meer relame gemaakt voor dit systeem binnen Drukwerk in de Marge. De beloftes waren goed: geen inktvellen meer in inktbussen, minder inktresten weggooiën, en alleen de inkt gebruiken, die je nodig hebt.

Bovendien, met de kleurenwaaier van het Pantone-systeem kan elke kleur gemaakt, die je je ook maar zou willen wensen, en dat ook nog op zeer reproduceerbare wijze. Als de moeite genomen wordt alles nauwkeurig genoeg af te wegen. Nu was het wel een duur systeem. Zeker de inktspuit, zoals VanSon die levert...

Een groot formaat kitspuit, die echter heel precies kan doseren. De kosten zullen voor velen een onneembare barrière zijn om er zelfs aan te beginnen. Om dat in ieder geval ten dele te ondervangen heeft Tjitze Mast zelfs een alternatieve schroefvariant van de spuit gemaakt. Of er veel afname is geweest, weet ik niet. Ik waag het te betwijfelen. Misschien zal dit verhaal u duidelijk maken waarom.

Een tijdje heeft VanSon dit systeem in een soort van aanbieding gehad. (Kennelijk waren ook professionele drukkerijen moeizaam over de streep te krijgen. Drukkers gaan al voor behoudend door, en de geringe winstgevendheid van veel drukkerijen is ook niet een stimulans veel geld uit te geven.)

Tja, het leek me wel wat die inktvellen achter me te kunnen laten. Dus... voor de verleiding bezwijken, waren de eerste ervaringen heel bemoedigend. M'n boekje voor het varkensproject was bijna geheel gedrukt met deze inkt. Afwegen bleek relatief eenvoudig en de kleuren waren mooi. Maar al snel bleek dat ik de inktproblemen niet geheel achter me gelaten had.

Deze tubes worden geleverd met een platte afsluitdop, die de inkt zeer goed afsluit tegen de inwerking van zuurstof. Nu bestaat de neiging dat dopje weg te gooien bij het ingebruik nemen van de tube. Maar dat moet ik u toch met nadruk afraden.

De door VanSon bijgeleverde doseerdop heeft namelijk een paar ernstige nadelen:

1. Als de tube niet dagelijks wordt gebruikt, dan zal de inkt in de tip van de doseerdop indrogen, en die prop is daar niet gemakkelijk uit te verwijderen zonder de dop te beschadigen. De dop sluit namelijk onvoldoende gasdicht af en deze inkt droogt oxidatief.

Ook als u de tube niet gebruikt, is het verstandig om met enige regelmaat de bovenste inkt uit de doseerdop te verwijderen. Direct na gebruik de doseerdop van de tube afhaken, en de platte afsluitdop weer op de tube zetten is een meer definitieve oplossing. Toch nog veel geklieder: doseerdop schoonmaken etc.

2. De doseerdop is slechts met moeite klemvast op de tube te krijgen, en menig-

maal komt de dop los, als met de bijgeleverde klem getracht wordt de tube open te draaien. Dat staat ook garant voor veel geklieder.

Hiervoor is wel een korte termijn-oplossing beschikbaar. Een klein randje van de opstaande plastic rand aan de tube verwijderen, dan kan de dop iets verder schroeven. De weerhaakjes kunnen dan wel hun werking uitoefenen.

Cyanoliet-lijm is ook mogelijk als laatste redmiddel om de dop te fixeren. Maar afdoende is dat niet. Na verloop van tijd blijkt dan nog een ander feilen:

3. De doppen scheuren van onder in. En inkt lekt langs die scheuren, zeker als je in je onschuld probeert inkt langs de ingedroogde inktprop aan de tip te persen. Het zou toch niet indrogen?

4. De originele inktspuit van VanSon heeft ook zo z'n nadelen. Het spuiten gaat dan wel gemakkelijk (met een verse doseerdop). Maar als je de tube uit de spuit wil halen, dan merk je al snel, dat diezelfde doseerdop niet echt wil meewerken. Want die zit klem in een 'iets' te nauwe opening. En ook dat staat garant voor veel onnodig geklieder.

Al is VanSon dan wel bereid extra doppen te leveren om niet, dit is geen vergoeding voor al het ongemak.

Conclusie: de gebruikte soort plastic is onvoldoende bestand tegen langdurige inwerking van uv-licht en/of spanning. Lijmen helpt niet de scheuren te voorkomen. Voor notoire grootgebruikers is het systeem denk ik heel geschikt, maar voor kleingebruikers, waartoe de meeste van ons behoren, is het systeem volkomen ongeschikt.

Voorlopig heb ik nog kleurinkt genoeg. Ik gebruik heus wel tubes, maar die haal ik voor weinig geld bij de apotheek. Die vul ik zelf.

John Cornelisse

Computer assisted casting on the Monotype

Deze lang gekoesterde droomwens van mij begint nu – eindelijk zou ik haast willen zeggen – werkelijkheid te worden.

In januari werd de interface ten doop gehouden met een bescheiden feestje, al bleek toen, dat de ventielen niet wilden schakelen. Later bleek dat er een aantal elektronische componenten niet geheel aan de fabrieksspecificaties voldeden. 32 extra eindtrappen bleken nodig om de paar volts op te vangen, die de ventielen tekort kwamen om zich aan te kunnen zetten. Om dit alles een plaats te kunnen bieden kreeg de kast van de interface er een lelijke uitbreiding bij, een prototype waardig.

Er was een aantal computerprogramma's gebouwd voor dit alles, zelfs nog voordat de hardware compleet beschikbaar was... Echter, er was geen mogelijkheid om dit in het 'echt' te testen.

De eerste taak was het koppelen van de gietmachine aan de computer. De belangrijkste dingen die daarvoor nodig zijn, lagen al jarenlang klaar. Alles bleek te func-

tioneren, zoals vroeger bedacht. Dat viel dus alleszins mee. De lichtsluis, waarmee de ventielen geschakeld worden, kreeg ook een plekje op de klem op de papiertoren. En heeft al op verschillende Monotype-gietmachines laten zien, dat hij voor z'n taak geheel toereikend is. Ondertussen bleek wel, dat elke papiertoren net een beetje afwijkt van alle anderen.

Banden maken met behulp van een omgebouwde papiertoren van een keyboard, dat werkt op dit moment. Een aantal pinnen wilde eerst niet reageren. Na wat brute kracht, 8 atmosfeer luchtdruk rechtstreeks op het mechanisme, en veel olie, is ook dat probleem uit de wereld.

Af en toe hapert het papiertransport van de ponsband. Hoe dat kan worden verholpen, weet ik op dit moment nog niet. De spoel met de hand op spanning houden helpt wel, maar is geen lange termijn oplossing. Misschien dat het mogelijk is, de lichtsluis te koppelen aan de 'wip' die het papiertransport in werking zet. Voor alles is een oplossing gevonden tot nu toe.

Tot op heden zijn er verschillende pogingen gedaan om gecomputeriseerd teksten te gieten met de Monotype-gietmachine. Al in de jaren zestig was het Monotype zelf, die er voor het eerst serieus mee bezig was. De techniek van die dagen maakte het wel mogelijk, alleen was het systeem veel en veel te duur om succesvol te zijn. Slechts enkele machines zijn bewaard gebleven.

Op dit moment zijn er nog drie systemen min of meer operationeel, in Schotland, Engeland en Amerika. Voor wat de programmatuur betreft, is er – pas sinds kort – samenwerking met slechts één van hen.

Er zat niets anders op zelf nieuwe programmatuur te ontwikkelen. Een zeer tijdrovend proces, dat eigenlijk nooit compleet voltooid is. Misschien is dat ook wel het aantrekkelijke van programmeren.

Op dit moment ben ik in staat gedichten om te zetten naar Monotype-code, en de regels op een correcte wijze uit te vullen. Platte tekst en het afbreken van regels is nog andere koek.

Mijn programma gaat uit van 'txt'-files, zoals ze in een nabij verleden werden gemaakt door nu als 'ouderwets' betitelde tekst-verwerkers als MS-Dos 'edit'. De huidige generatie tekstverwerkers als Word hebben een dermate ingewikkelde en ondoorzichtige file-structuur, dat ze volledig onbruikbaar zijn voor ons doel. En om nu veel tijd te gaan steken in een grondige bestudering daarvan...

Om toch in staat te zijn alle mogelijkheden van de Monotype-machine te benutten, en de tekst typografisch te kunnen manipuleren, is er een set commando's ontwikkeld, die simpelweg in de tekst kunnen worden opgenomen. De vertaling wordt verder geheel gestuurd door die codes.

Er is gepoogd om het totale systeem voor toekomstige gebruikers doorzichtig en eenvoudig te houden. De toekomst zal uitwijzen of dat ook werkelijk gelukt is.

Commando's in input tekst-files:

$\hat{o}o$ = romein

$\hat{o}1$ = cursief

$\hat{o}2$ = klein kapitaal

$\hat{o}3$ = vet

Ligaturen:

$\hat{l}n$ = lengte ligaturen, $n = 1, 2, 3$

Marge's en lengte marge's:

$\hat{\#}x$ = add $x * 18$ units, if possible

$\hat{=}x$ = add $x * 9$ units, if possible

$\hat{m}n$ = n regels starten met linker marge even lang als deze

$\hat{C}L$ = centreer tekst in regel

$\hat{R}x$ = herhaal commando rechter marge, $x =$ alphahexadecimaal ()

$\hat{W}n$ = breedte rechter marge, $n =$ alphahexadecimaal: aantal pica/cicero/fournier

Paragraaf en einde regels:

$\hat{p}S$ = start paragraaf

$\hat{p}E$ = einde paragraaf

$\hat{C}R$ = einde regel

$\hat{E}F$ = end of file

$\hat{F}n = \text{'_'} \text{ vaste spatie breedte} = 3 + n * .25 \text{ punten, } n = \text{alphahexadecimaal}$

0123456789abcdef

$\hat{L}x = n$ lege regels, $n =$ decimaal

Kerning:

$\hat{+}n$ = volgende letter wordt $1-9$ units breder

$\hat{-}n$ = volgende letter wordt $1/4-8/4$ units smaller

$\hat{r}n$ = herhaalcode kerning ($n =$ alphahexadecimaal) na $\hat{+}n$ of $\hat{-}n$ commando's

Invoegen speciale of zelf gedefinieerde karakters:

$\hat{8}x$ insert ascii-code on its place

$\hat{9}x \hat{a}x \hat{b}x \hat{c}x \hat{d}x \hat{e}x \hat{f}x$

Tijdens de uiteindelijke vertalen naar Monotype-code is het enige wat de gebruiker heeft te doen, aan te geven waar de regel dient af te breken. De gemaakte code wordt opgeslagen op schijf, en met behulp van een klein ander programma

gestuurd naar de papiertoren van een keyboard of naar keuze direct naar de gietmachine.

Op de komende Margemarkt zal alles te zien zijn.

John Cornelisse, Enkidu-Pers, Philippine

Andreas Schweizer, Eco-Museum, Genève

Agenda

Jack Poell & Hans van Eijk

Jack Poell (beelden en beeldplastieken) en *Hans van Eijk* (In de Bonnefant) exposeren in de Ateliers Poell & Van de Waarsenburg in Maastricht. De tentoonstelling is geopend op 19 en 26 september 2004, en na afspraak op de tussenliggende werkdagen. De opening wordt verricht door Drs. Jan Tindemans, directeur Maastricht Aachen Airport.

Adres: Ravelijnstraat 126, 6217 LZ Maastricht, telefoon (043) 343 5568,
e-mail jackpoell@12move.nl

Zwolse Boeken

In het Stedelijk Museum Zwolle zal van 11 september t/m 14 november 2004 een zeer bijzondere tentoonstelling te zien zijn over de productie van de eerste in Zwolle gedrukte boeken. De titel van de expositie *Zwolse Boeken voor een markt zonder grenzen 1477-1523* geeft duidelijk de inhoud weer: de eerste in Zwolle gedrukte boeken die in een zeer korte tijd door heel Europa hun weg vonden.

Het eerste deel van de tentoonstelling heeft een algemeen inleidend karakter, in de tweede zaal komen onderwerpen aan bod die dieper op de materie ingaan. Niet alleen zijn er veel van de in Zwolle gedrukte boeken te zien, ook materialen die bij het drukken gebruikt werden zijn geëxposeerd. De tentoongestelde boeken komen uit universitaire collecties en bibliotheken in Nederland, Duitsland en België. De drukkersbenodigdheden en drukpersen zijn afkomstig van het Museum Enschedé in Haarlem en margedrukkerij De Ammoniet in Leiden.

Zwolle stond eind vijftiende eeuw in Europa bekend als boekenstad. De productie van boeken vond in en rond het Fraterhuis plaats. De overgang van handschriftproductie naar druk wordt aan de hand van enkele handschriften en vroege drukken

geïllustreerd. Vanaf 1477 tot het plotselinge einde van Zwolse drukkersactiviteiten in 1523 waren er verschillende drukkers actief in Zwolle.

De afzetmarkt van Zwols drukwerk was groot. De eerste Zwolse druk, een Prognosticatie (voorspellingen voor het volgende jaar), stamt uit 1477.

Voor de bezoekers van de tentoonstelling verschijnt een beknopt informatieblad met gegevens van de geëxposeerde boeken.

Openingstijden: dinsdag-zaterdag 10.00–17.00 uur, zondag 13.00–17.00 uur, maandag gesloten

Mark – Gemeentelijke kunstaankopen Amsterdam 2003

In de jaarlijkse tentoonstelling voor de Gemeentelijke Kunstaankopen Amsterdam staat dit keer de discipline ‘grafisch ontwerpen’ centraal. De titel van de tentoonstelling, ‘Mark’ (Engels voor teken, signatuur), spreekt boekdelen als het gaat om de uitgangspunten die de jury heeft gehanteerd bij het selecteren van de inzenders. Niet zozeer dienstbaarheid en functionaliteit stonden centraal, in de aloude betekenis van deze woorden, maar veeleer de autonomie en het persoonlijke, bijna artistieke stempel dat vormgevers tegenwoordig ook nastreven.

Aan de oproep om werk in te zenden voor de aankoopronde Grafische Vormgeving, gaven 84 ontwerpers gehoor. Het enige vaststaande criterium voor deelname was dat er in het oeuvre van de vormgever minstens eenmaal sprake moet zijn geweest van een Amsterdamse opdrachtgever. In april, mei en juni 2004 kwam de jury bijeen om de werken te beoordelen en de inzenders te selecteren.

De jury bestond uit Gerald van der Kaap (beeldend kunstenaar), Karel Martens en Luna Maurer (grafisch ontwerpers), Macha Roesink (directeur Museum de Paviljoens, Almere) en Marten Jongema (conservator Grafische Vormgeving Stedelijk Museum, vz).

Het merendeel van de 84 inzendingen toonde de verscheidenheid en de hoge kwaliteit van de Nederlandse grafische vormgeving. Deze beperkt zich niet tot het papier; ook het computerscherm, video- en animatiefilms en t-shirts behoren tot het terrein van de ontwerper. Voor de jury was het de taak om de kwaliteit en diversiteit te analyseren en zo tot een selectie voor een interessant uitgangspunt voor een tentoonstelling te komen. Twintig inzenders bleven over.

De tentoonstelling bood ook de mogelijkheid een aantal opdrachten te verstrekken. De catalogus van Hansje van Halem en de inrichting van EventArchitectuur/Herman Verkerk vormen een wezenlijk onderdeel van de expositie. De catalogus bevat behalve een inleiding en een essay door Marten Jongema afbeeldingen van de geëxposeerde werken en cv’s van de exposanten en kost € 20.

Stedelijk Museum cs, 3 september tot 7 november 2004. SMCS bevindt zich op de tweede en derde verdieping van het Post cs-gebouw, Oosterdokskade 5, Amsterdam (tien minuten lopen vanaf het Centraal Station). Geopend dagelijks van 10.00–18.00 uur, donderdag tot 21.00 uur.

Het woord is boek geworden

Van 23 oktober 2004 t/m 23 januari organiseert Museum Meermanno ter gelegenheid van het verschijnen van de Nieuwe Bijbelvertaling een tentoonstelling over de bijbel als boek. Niet de inhoud, tekst of de vertaling van de bijbel, maar de uitvoering ervan vormt het uitgangspunt. Daarom beperkt de tentoonstelling zich niet tot Nederlandse bijbels. De expositie zal tevens laten zien hoe de tekst van de bijbel – in de grondtalen en in vertaling (Grieks, Latijn, Frans, Duits, Engels en Nederlands) – in verschillende tijden, voor verschillende doelen en voor verschillende gebruikers steeds op andere manieren vorm is gegeven. Zo zijn er verschillende uitvoeringen van kanselbijbels, bijbels voor de kerkgangers om mee te nemen, bijbels voor thuis, huwelijksbijbels, bijbels voor de literair geïnteresseerden (zonder de traditionele hoofdstuk- en versnummering), en bijbels met of zonder illustraties. De tentoonstelling is grotendeels samengesteld uit werken die behoren tot de eigen collectie van het museum. Deze keuze vormt tevens een brede en aantrekkelijke doorsnede van de gehele boekencollectie van het museum, van zeer vroeg tot heden, van laatantiek handschrift tot druk van gisteren.

Prinsessegracht 30, Den Haag, dinsdag t/m vrijdag 11.00 tot 17.00 uur, zaterdag en zondag van 12.00 tot 17.00 uur

Het grafisch universum van Erik Desmazières

Van 18 september tot en met 12 december 2004 presenteert Museum Het Rembrandthuis een keuze uit het grafische werk van de Franse kunstenaar Erik Desmazières. De expositie maakt deel uit van de reeks overzichtstentoonstellingen die Het Rembrandthuis wijdt aan hedendaagse kunstenaars die op persoonlijke wijze voortbouwen op de traditie. Op de tentoonstelling is onder meer een serie Amsterdamse stadsgezichten te zien die Desmazières op verzoek van Het Rembrandthuis heeft vervaardigd.

Erik Desmazières werd in 1948 als zoon van een Franse diplomaat in Rabat (Marokko) geboren. Hij bracht zijn jeugd door in Marokko, Frankrijk en Portugal. Na het voltooien van zijn middelbare schoolopleiding in 1967 vestigde hij zich in Parijs, waar hij zich inschreef als student aan het Institut d'Études Politiques. Vanaf 1970 combineerde hij zijn studie met een tekenopleiding aan de Cours du Soir de la Ville de Paris. In 1971, het jaar waarin hij met succes zijn studie politicologie afrondde, besloot hij kunstenaar te worden.

Op aanraden van Jean Delpech, die als docent aan de Cours du Soir de la Ville de Paris was verbonden, begon Desmazières met het maken van prenten. Aanvankelijk zag hij de prentkunst slechts als een middel om zijn tekeningen te reproduce-

ren, maar gaandeweg werd hij zich bewust van de grote mogelijkheden die de ets-techniek als zelfstandig artistiek medium bood.

In Desmazières' vroege werk overheersen architectonische fantasieën en verbeeldingen van imaginaire werelden, die soms herinneren aan de prenten van Piranesi. De zichtbare werkelijkheid is in de loop der jaren een steeds prominentere plaats in Desmazières' etsen gaan innemen. Dit heeft enkele van zijn meest indrukwekkende werken opgeleverd, waaronder een reeks stadspanorama's van Parijs en monumentale interieurs van drukkerijen en bibliotheken.

Museum het Rembrandthuis, Jodenbreestraat 4, Amsterdam

Openingstijden: maandag t/m zaterdag 10-17 uur, zon- en feestdagen 13-17 uur

Boekbesprekingen

The Fell Types en Stanley Morison

De liefhebber van mooie letters heeft het boek natuurlijk naast het exemplaar van Enschedé's *Typefoundries in the Netherlands* staan: *John Fell; the University Press and the 'Fell' Types* van Stanley Morison en Harry Carter. Het boek, bijna 300 pagina's geheel met de hand gezet, verscheen in 1967 in een oplage van duizend exemplaren en kostte £ 25 – nu is het slechts antiquarisch tegen een veelvoud van deze prijs te vinden.

De letters, stempels en matrijzen die bisschop John Fell (1625–1685) bij zijn dood aan de universitaire pers van Oxford vermaakte raakten in onbruik in de negentiende eeuw. De hernieuwde belangstelling aan het eind van die eeuw, aanvankelijk van Charles Daniel van de Daniel (private) Press en van C.H. St. John Hornby (Ashdene Press), leidde tot het exclusieve hergebruik van deze handletter door de University Press, Oxford. Het boek van Morison en Carter is de definitieve inventarisatie van het materiaal. Bijna honderd jaar werden de Fell types weer gebruikt voor allerlei uitgaven, tot Oxford het lood afdankte in de jaren tachtig. Er is een interessante tentoonstelling te maken met een keuze uit de boeken die niet altijd voor bibliofielen waren bedoeld; wie eenmaal enkele van deze boeken in handen heeft gehad, blijft zoeken naar meer.

Voor die liefhebbers hebben Martyn Ould and Martyn Thomas een handlijst samengesteld in hun boek *The Fell Types; describing the casting of the Fell Types at the University Press, Oxford*. Het boek beschrijft de herontdekking en het gebruik van de letters voor de eigen uitgeverij en voor diverse opdrachtgevers, waarvan Francis Meynell van de Nonesuch Press de voornaamste was. Het boek is het eerste deel in een serie van drie: het onderwerp wordt nog verder uitgemolken in *Stanley Morison & 'John Fell'* van Martyn Ould, dat nog gevolgd zal worden door *Harry Carter, Typographer* van Martyn Thomas, John A. Lane en Anne Rogers. De drie delen kunnen

het grote boek van Morison niet vervangen, maar geven wel een boeiend overzicht van het werk aan de universitaire pers van Oxford.

Hans van Eijk

Martyn Ould & Martyn Thomas *The Fell Revival*, 2000, £ 75 (uitverkocht?)

Martyn Ould *Stanley Morison & 'John Fell'*, 2003, £ 80 (bijna uitverkocht?)

Martyn Thomas, John A. Lane & Anne Rogers *Harry Carter, Typographer* (verschijnt binnenkort), ca. £ 60. Alledrie uitgegeven door The Old School Press, Bath.

Werktitel: Piet Gerards, grafisch ontwerper

In de in 2003 verschenen fondscatalogus van uitgeverij o10 neemt de afdeling 'Grafisch ontwerp' nog een bescheiden positie in maar het lijkt wel of Hans Oldewarris en Peter de Winter dit onderdeel met kracht willen uitbouwen. Werden we heel recent verrast met het monumentale *Dutch type* van Jan Middendorp (2004), eerder al konden we ons tegoed doen aan de oevrecatalogus *Helmut Salden* door Katja Vranken e.a. (2003). Wat minder aandacht kreeg *Werktitel: Piet Gerards, grafisch ontwerper* door Ben van Melick dat eveneens in 2003 het licht zag. Onterecht want het is een eigenwijs opgezet en vormgegeven boek. Die eigenwijsheid begint al bij de titel en de manier waarop het omslag is vormgegeven. Er is sprake van *Werktitel* en dit is in zoverre terecht dat het hier het oeuvre betreft van iemand die nog volop aan de slag is. Het is dus noodgedwongen een momentopname, maar wel een die een periode van dertig jaar omvat. De uitgeversblurb die men normaal achterop het omslag of op een binnenflap aantreft staat prominent op de voorzijde waarin schrijver en titel van het boek typografisch naar voren springen maar gewoon deel uitmaken van de tekst.

Die dwarsheid zet zich in het boek zelf voort en het duurt dan ook even voor je weet hoe je het moet hanteren. De body is een aantal opstellen over allerlei aspecten van de ontwerpen van de autodidact Piet Gerards (Heerlen, 1950). Deze opstellen worden afgewisseld door vijftig capita selecta waarin Gerards zelf op aardige wijze commentaar levert op zijn ontwerpen. Deze secties zijn blauw gedrukt. Geen overbodige luxe want dan weet je tenminste waar de tekst die je aan het lezen was wordt voortgezet. Dit hoofddeel wordt gevolgd door een afdeling Documentatie – aan de rechterzijde voorzien van een uiterst functionele zwarte rouwrand zodat je snel op de juiste plaats van het boek zit als je even iets wilt nakijken – waarin de carrière van

Gerards chronologisch wordt geschetst. Als afsluiting volgt een compleet overzicht van de ontwerpen en een beknopt register. Dat overzicht is systematisch ingedeeld en dat geeft al direct een indruk van de veelzijdigheid van het werk: affiches, boeken, brochures, CD- en videoinlays, folders, gelegenheidsdrukwerk, huisstijlen en logo's, kalenders, munten en postzegels, portfolio's, uitnodigingen en websites. Het gevolg van de opzet is dat er een redelijk ingewikkeld stelsel van verwijzingen wordt gebruikt:

in de opstellen wordt in de marges verwezen naar de pagina's waar een werk is afgebeeld. Bij die afbeelding vind je de code die het werk heeft in de oevrelijst. Wordt er een werk genoemd dat ook door Gerards zelf is becommentarieerd dan staat het volgnummer daarvan in rood in de marge en is de titel eveneens in rood gedrukt. Wordt er tenslotte verwezen naar het chronologische overzicht dan gebeurt dat in de tekst met blauwe paginacijfers. Een 'rustig' boek is het dus bepaald niet maar dat ligt niet eens zozeer aan die verwijzingen. 'Beeldboek' is de typering die in de blurb wordt gebezigd en dat dekt de lading ten volle. 010 heeft – zoals we bij deze uitgeverij gewend zijn – niet op een kleurenillustratie meer of minder gekeken en juist omdat Gerards bij zijn ontwerpen het grootse gebaar niet uit de weg gaat, spatten die platen en plaatjes bijna van de pagina's. Het is een feest om al dat geweld op je te laten inwerken. Overigens is Gerards geen onbekende in de margewereld. Zo was er een hechte relatie met Uitgeverij Herik van wijlen Jo Peters, maar belangrijker nog is de nog steeds nadrukkelijk aan de weg timmerende uitgeverij Huis Clos. Gerards begon deze onderneming oorspronkelijk in 1982 als 'luxe' onderdeel van de uitgeverij die hij al samen met Joep Schreurs had. De eerste uitgaven werden nog geheel met de hand vervaardigd maar later werd noodgedwongen overgestapt op offset. De continuïteit werd verzekerd doordat in 1995 Peter Schobben als mede-uitgever toetrad en die wij kennen als een trouwe deelnemer aan de jaarlijkse Boekkunstbeurs. Overigens slaat Van Melick hier de plank wel even mis als hij schrijft: 'Gerards was inmiddels lid geworden van Drukwerk in de Marge, een *toentertijd* florerende organisatie van meer dan honderd margedrukkers en -uitgevers.' Ik weet niet beter of onze stichting floreert vandaag de dag beter dan ooit... Dat zij de auteur vergeven want de wijze waarop hij de wisselende activiteiten van de ontwerper schetst verdient niets dan lof. Het is een boeiend geschreven relaas dat de aandacht moeiteloos weet vast te houden Alleen had er misschien iets meer aandacht besteed mogen worden aan de positie die Gerards in het landschap van de Nederlandse ontwerpers inneemt; nu wordt hij wel erg eenzijdig als 'geval apart' behandeld.

Gebruiksboeken, en zeker een zo'n overdadig boek als dit, vallen of staan met goede registers en op dit punt valt er helaas wel wat te zeuren. Het enige register beperkt zich strikt tot de in de lopende tekst genoemde personen. Dit betekent dat

als je wilt nagaan bij welke boeken van Uitgeverij Plantage te Leiden Piet Gerards betrokken is geweest er weinig anders op zit dan de het oeuvreoverzicht door te nemen. Datzelfde geldt mutatis mutandis als je begeert te weten wat van het werk van Wiel Kusters door zijn handen is gegaan. Dat is jammer, maar doet aan de slotconclusie niet veel af: *Werktitel: Piet Gerards, grafisch ontwerper* is een interessant en ook inspirerend boek. Weliswaar zijn onze mogelijkheden als margedrukkers beperkt – zowel door het meestal bescheiden aantal beschikbare lettertypen als door de toepassing van voornamelijk hoogdruk – maar wie eens wat anders wil dan een puur ‘biliofiële’ vormgeving geregeerd door gulden snedes en andere directieven, kan door dit boek op leuke ideeën komen.

Kees Thomassen

Ben van Melick, *Werktitel: Piet Gerards, grafisch ontwerper*. Rotterdam, Uitgeverij 010, 2003.
ISBN 90 6450 323 0. € 31.50.

Cranach Presse en Insel-Verlag

Misschien heeft John Dieter Brinks het definitieve werk over de Cranach Presse (1913–1934) samengesteld. Je mag zo iets wel verwachten van een boek van 30 × 25 cm en 456 bladzijden, waarin naast uitgebreide aandacht voor Harry Graf Kessler alle uitgaven waarbij hij betrokken was en hun voorbereiding en productie behandeld worden. Voorts bevat het boek artikelen over de lettertypen van de Cranach Presse, een chronologie en een bibliografie, en vooral veel afbeeldingen in kleur, onder andere van een aantal unieke boekbanden. Bij zoveel lees- en kijkplezier valt het bijna niet op dat dit boek vier tentoonstellingen begeleidt, die in Duitsland, de Verenigde Staten en Engeland gehouden worden. De Duitstalige versie is (bijna) uitverkocht; aan de Amerikaanse versie wordt nog gewerkt. Wie liever Engels dan Duits leest, zal hiervoor ook veel meer moeten betalen. De gebruikte letter, de *Jenson Classico Antiqua* – naar een van de lettertypen van de Cranach Presse, is ook in het kleine corps goed leesbaar; het zware boek heeft een linnen band en een stevige schuifhoes.

Eveneens bij de Triton Verlag verschijnt een driedelig werk van John Dieter Brinks over de Insel-Verlag: *Vom Ornament zur Linie; der frühe Insel-Verlag 1899 bis 1924*. Dit werk, waarvan tot nu toe alleen deel 1 is verschenen, is in opzet, uitvoering en formaat gelijk aan het boek over de Cranach Presse. Ook nu zijn er weer veel afbeeldingen in kleur en zwart-wit, soms op uitklappende bladen. In een losse map zijn herdrukken van prospectussen en schutbladpapier uit de besproken periode bijgevoegd. Hoewel de Insel-Verlag ook in deze tijd nog uitstekend verzorgde boeken aflevert – ik noem slechts de uitgaven van de Deutscher Klassiker Verlag – bestrijkt

Vom Ornament zur Linie de roemruchte tijd waarin alles mogelijk leek en er niet genoeg ornamenten en versieringen aan een boek toegevoegd konden worden. Dat het werk van Harry Graf Kessler ook in dit boek een voorname plaats inneemt, is nauwelijks een bezwaar. Kessler verzorgde een aantal boeken voor Insel, zijn pers drukte voor Insel en de Insel-Verlag distribueerde meestal zijn werk.

Toch is *Vom Ornament zur Linie* geen prettig leesbaar boek. Het 'coffee table' formaat en gewicht maken het boek lastig hanteerbaar; de fraaie typografie heeft ervoor gezorgd dat de ondermarge wel 12,5 cm bedraagt en de lezer moet turen naar het kleine lettertype boven aan de bladzijde. Veel bijschriften staan dwars op de pagina in een 6-pts zwart kader: door het resulterend gedraai worden de armspieren goed geoefend.

Hans van Eijk

John Dieter Brinks (Hrsg) *Das Buch als Kunstwerk; Die Cranach Presse des Grafen Harry Kessler*. 2003. € 144 (De Engelstalige uitgave zal \$ 198 of £ 144 gaan kosten.)

John Dieter Brinks (Hrsg) *Vom Ornament zur Linie; Der frühe Insel-Verlag 1899 bis 1924*. 2000. € 125 (Deel 2 is nog niet verschenen en zal € 144 kosten; deel 3 is aangekondigd voor 2005 tegen dezelfde prijs.)

Nieuwe uitgaven

13e Bert van Selm-lezing

Op 8 september jl. heeft W.P. Gerritsen, de dertiende Bert van Selm-lezing uitgesproken onder de titel *Boethius en de tweede revolutie van het boek*. W.P. Gerritsen is sinds 2001 Scaliger-hoogleraar aan de Leidse Universiteit, waarin hij zich inzet voor het beter zichtbaar maken in onderwijs en onderzoek van de bijzondere collecties uit de Leidse Universiteitsbibliotheek. Daarvoor was hij ruim dertig jaar als gewoon hoogleraar in de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen verbonden aan de Universiteit Utrecht.

In zijn lezing onderscheidde Gerritsen de overgang van boekrol naar codex als eerste revolutie van het boek. Als tweede revolutie noemde hij de overgang van handgeschreven naar het mechanisch geproduceerde boek en momenteel zijn wij getuige van een derde revolutie bij de overgang naar het 'E-boek'. Aan de hand van handschriften en bijzondere drukken van de belangrijke middeleeuwse tekst, *De consolatio philosophia* van Boethius, liet Gerritsen zien hoe deze tekst eeuwenlang overgeleverd en bestudeerd is. Op boeiende wijze verbond hij Boethius' tekst met aspecten uit de vormgeving van de boeken. Hij toonde bijzondere voorbeelden van handgeschreven en gedrukte commentaren die tussen de regels van het handschrift gevlochten waren of bij het zetten in de tekst geïntegreerd waren. Uitvoeringen van deze tekst zonder commentaren steken daar weer opvallend bij af en

vormden wellicht voorboden van het humanisme. Een ander fraai voorbeeld vormden drie incunabelen uit één oplage. Het eerste bevatte uitsluitend twee tekstblokken, in het tweede waren met de hand gekleurde initialen toegevoegd en in het derde bovendien nog eens een fraaie, handgeschilderde miniatuur waarin Boethius en vrouwe 'Philosophia' afgebeeld worden.

In de uitgave die de lezing begeleidde is dit allemaal ook in kleur te zien. Bijzondere zorg is besteed aan de uitvoering van dit boekje. Niet alleen zijn de tien afgebeelde handschriften en incunabelen in full colour gedrukt, maar daarnaast opent de uitgave in stijl met een gouden initiaal. Het boekje is gedrukt door Drukkerij Mostert & Van Onderen! te Leiden, terwijl de vormgeving en afwerking verzorgd zijn door De Ammoniet.

Als je snel bent kun je nog in het bezit komen van een exemplaar door overmaking van (slechts) € 11,00 (of een veelvoud daarvan) op postrekening 3881447 van de Stichting Neerlandistiek Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, of bij bestelling vanuit het buitenland, door toezending van een Eurocheque, o.v.v. 'Van Selm 13'. De bestelling word je dan zo spoedig mogelijk toegestuurd.

Voor de echte liefhebber (verzamelaar): er zijn nog wat exemplaren verkrijgbaar van de eerdere lezingen. Informatie: Berry Dongelmans, tel. 071-527 21 09.

Gerard Post van der Molen

Triona Pers

Beste Lezer,

Door omstandigheden is er al een tijdje geen uitgave van Triona Pers verschenen. Wel breng ik twee titels uit onder het imprint Uitgeverij Vliedorp. In beide gevallen is het omslag met de hand gedrukt en het binnenwerk geoffset.

– Gerhild Tóth-van Rooij: *Jubel*. Twaalf gedichten over zang en muziek, in het Nederlands plus de Duitse vertaling. Met tekening van de auteur.

Het boekje verscheen ter gelegenheid van tentoonstellingen van beeldend werk van de schrijfster in kerk en gemeentehuis te Sint Annaparochie.

32 pp; € 8,50; ISBN 90-808766-2-3

– K. G. Pieterman: *Gezondheid en Groutnis – Grunneger alliteroatsiewoordenbouk*. Woordenboek van alliteraties in het Gronings met voorbeelden, uitleg en Nederlandse vertaling.

Meer informatie is te vinden op www.zolderman.nl/uitgaven/gezondheid.html.

128 pp; € 10,95; ISBN 90-808766-1-5

Hartelijke groeten,

Dick Ronner

De Uitvreter

Bij De Uitvreter te Zoeterwoude zijn verschenen:

– Annie M.G. Schmidt, *Het kameeltje*. Met een illustratie van en gesigneerd door Thé Tjong-Khing. Lonneke N. maakt op het omslag een aandoenlijk kasteeltje. 8 pp. 95 exx.

– Hagar Peeters, *Recensie van de taal*. 16 pp. 80 exx.

Beide uitgaven kosten € 7,50 inclusief porto. Bestellen door overmaken van het vereiste bedrag op giro 1883734 t.n.v. C.A.J. Thomassen te Zoeterwoude.

De Baaierd

Ik zette en drukte ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van Gerrit Komrij een boekje voor de Universiteitsbibliotheek Leiden, met daarin een speciaal voor deze gelegenheid geschreven gedicht van Gerrit Komrij, *De bibliotheekknecht* en een impressie van de bibliotheek van Komrij in zijn huis in Portugal, *Bibliotheca da Estrela* door Onno Blom. Het boekje kost € 25 en is te verkrijgen via K_van_Ommen@library.leidenuniv.nl. De opbrengst wordt aangewend voor de restauratie van één of meerdere boeken uit het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Silvia Zwaaneveldt, De Baaierd

Vraag en aanbod

Divers 1

Drukkerijmuseum Leiden wordt opgeheven. Er zijn te veel spullen aanwezig om hier te vermelden. Voor informatie kunt u bellen met de heer C. Schenk, 071-5140748 of 06-51342929.

Divers 2

Geraagd: kleine tafeldegel, liefst met inktbakje. Kleine proefpers. Handletter: Garamont (Tetterode) 48, 60 en 72 pt.

Grote corpsen &-tekens (ampersand) voor mijn verzameling.

Aangeboden: handletter w.o. veel fantasieletter, holwit en regletten.

Open huis/letterverkoop: zaterdag 25 september, van 13.00 tot 18.00 uur.

Bar Zandbergen, Margedrukkerij Ampersand, Nieuwe Vaart 12, Appelscha, tel. 0516-433809.

Nieuwsbrieven in de aanbieding

Aangeboden: Nieuwsbrief, nummers 48–99bis, ook losse nummers.

Tegen verzendkosten: 1 nummer € 0,50, 2–4 nummers € 1,-, 4–8 nummers € 1,50.

Hele pakket: € 6,-. Overmaken op giro 615208, tnv. J.L. Frieling, Oegstgeest, met opgave gewenste nummers.

Handrollen

Kleine rubber handrollen (rood), doorsnede 4 cm, lengte 4,5 – 9,5 – 14 cm: prijs € 11,95 – 14,10 – 16,00

Idem (zwart), doorsnede 2,5 cm, lengte 4,5 – 7,5 – 15 cm: prijs € 6,80 – 8,50 – 10,85
Op deze prijzen wordt een korting van 20% gegeven. De voorraad is beperkt.

Te bestellen bij Hans van Eijk, telefoon 043 457 1916, e-mail quercus@freeler.nl

Letter en dergelijke

Aangeboden: driekwart kasten met letter, te weten: Folio Grotesk Mager 8 punts, Folio Grotesk Mager 9/10 punts, Folio Grotesk Mager 28 punts, Folio Grotesk Smal/vet 48 punts

Verder 2 kasten gevuld met koperen lijnen allerlei maten (puntlijnen, haarlijnen, volvette lijnen...), 1 kast met interlinie 2 en 3 punts en holwit in allerlei maten, 1 kast met lichtmetaal clichéwit, kleine opvulstukjes.

Prijs nader overeen te komen. Nader inlichtingen: J.N.M. Hexspoor, telefoon 072-5817625, e-mail j.hexspoor@xs4all.nl.

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Jan Keijser, Leidse Slootweg 4, 2481 KH Woubrugge, gjkeijser@cs.com

Secretaris: Jan Molendijk, Bronforel 2, 2318 MD Leiden, DidM@jmolendijk.com

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, frans@denbreejen.nl

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, halverwege de maanden maart, juni, september en december. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk de eerste van de betreffende maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per email naar nieuwsbrief@boekproductie.nl, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op flop of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Lothar Miklei, Sander Pinkse